

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

АРТИКУЛЕНКО Олексій Вікторович

УДК 347.72.032

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, доцент
СИНЕГУБОВ Олег Васильович,
Харківський національний університет
внутрішніх справ,
декан факультету № 6.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
МАЙДАНИК Роман Андрійович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри цивільного права,
академік Національної академії правових наук
України;

кандидат юридичних наук
КОЧИН Володимир Володимирович,
Науково-дослідний інститут приватного права і
підприємництва Національної академії
правових наук України,
завідувач відділу методології
приватноправових досліджень.

Захист відбудеться 23 лютого 2019 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.02 Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

Автореферат розісланий 21 січня 2019 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Є. Ю. Подорожній

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У сучасних умовах реформування цивільного законодавства відбувається трансформація форм участі юридичних осіб у цивільному обороті, змінюються підстави та характер реалізації їх правосуб'єктності, виникають нові погляди на елементи останньої. Останнім часом яскраво виражається самостійність юридичних осіб, що, у свою чергу, зумовлює підвищення значення договірних зобов'язань та інших актів волевиявлення суб'єктів цивільного права. Звідси й питання правосуб'єктності юридичної особи – найскладніше та проблемне в правовій науці, а її склад (елементи), підстави виникнення, здійснення та припинення в цивільному праві не є остаточно вирішеними.

Значна кількість правників зазначає, що юридична особа стає учасником різних видів суспільних зв'язків. Оскільки юридична особа реально виступає суб'єктом різних галузей права, її правосуб'єктність має полігалузевий характер. Набуваючи статусу юридичної особи, суспільне утворення визнається носієм цивільної, трудової та інших видів правосуб'єктності, які сукупно утворюють її «правовий образ».

Вступаючи у правовідносини як самостійний суб'єкт, юридична особа реалізує свою правосуб'єктність, виражаючи власну волю, набуває та здійснює речові, корпоративні та інші права та обов'язки, несе самостійну відповідальність за власні дії. В силу штучної природи юридичної особи, її правове становище відрізняється від статусу фізичної особи. Юридична особа може брати участь у правовідносинах лише через фізичних осіб, які вважаються об'єктивним правом або як органи юридичної особи, які діють від її імені в межах встановлених повноважень, або як законні чи добровільні представники.

Однак існує й низка невирішених питань, пов'язаних з окресленою проблематикою, на які законодавець та правозастосовна практика не дають однозначної відповіді. До них варто віднести положення ст. 91 ЦК України, де чітко не визначено правоздатність юридичної особи, яка пов'язується з правоздатністю фізичної особи та може бути обмежена (встановлюються її межі), що пов'язано з діяльністю суду та здійсненням окремих видів діяльності.

Варто звернути увагу й на проблематику ст. 92 ЦК України (цивільна дієздатність юридичної особи), яка не дає остаточної відповіді на питання про правочиноздатність та деліктоздатність юридичної особи, що пов'язано з її представництвом органами та третіми особами в рамках цивільно-правових відносин.

Науково-теоретичним підґрунтям для висновків і узагальнень, зроблених у дисертації, стали фундаментальні праці таких правників, як В. І. Борисова, В. А. Васильєва, Ю. М. Жорнокуй, А. В. Зеліско, О. І. Зозуляк,

О. Р. Кібенко, Н. В. Козлова, В. М. Косак, В. М. Кравчук, Р. А. Майданик, І. В. Спасибо-Фатєєва, В. Д. Фролов та ін.

Окремі питання правосуб'єктності юридичної особи досліджували такі правники, як Л. В. Винар, В. П. Грибанов, І. І. Гришина, С. М. Грудницька, І. П. Жигалкін, В. А. Белов, В. В. Кочин, Н. С. Кузнецова, І. М. Кучеренко, В. Д. Примак, Є. О. Харитонов, В. С. Щербина та ін.

У 2010 р. була захищена дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук В. М. Кравчуком на тему «Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах», у 2016 р. – А. В. Зеліско на тему: «Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб'єкти цивільних правовідносин», у 2016 р. – О. І. Зозуляк на тему: «Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичний та практичний аспекти». Проте, зазначені дисертаційні дослідження здебільшого стосувалися загальних положень про юридичні особи, де між іншим порушувалися питання право- та дієздатності організацій і можливості притягнення їх до цивільно-правової відповідальності. Варто звернути увагу на дисертаційне дослідження В. Д. Фролова «Правочиноздатність юридичної особи та її здійснення за цивільним законодавством України (цивілістичний аспект)» (2004 р.), у якій вперше в Україні зроблено спробу проаналізувати та розглянути у зрізі співвідношення правоздатності та дієздатності юридичної особи ще й такого елемента правосуб'єктності, як правочиноздатність.

Проте поза увагою учених залишилися підходи комплексного дослідження такої правової категорії, як «правосуб'єктність юридичної особи», її елементів (особливо в контексті реформування цивільного законодавства), способів їх реалізації, та інші питання, пов'язані з розумінням юридичної особи як самостійного учасника цивільних правовідносин.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до п. 2.6 додатка 2 до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, п. 5.29 Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2016–2019 років, схвалених Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 23 лютого 2016 р. (протокол № 2), у рамках науково-дослідної теми Харківського національного університету внутрішніх справ «Законотворча та законодавча діяльність в Україні» (№ ДР 0113U008189).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є визначення загальних положень про правосуб'єктність юридичної особи та її елементів з розробленням пропозицій щодо удосконалення цивільного законодавства та правової доктрини України у сфері вивчення юридичної особи як учасника цивільних правовідносин.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено такі завдання:

- проаналізувати поняття, зміст і види категорії «правосуб'єктність»;
- визначити умови виникнення та припинення правоздатності та дієздатності юридичної особи;
- з'ясувати поняття, ознаки, зміст та особливості правоздатності юридичної особи як учасника цивільних відносин;
- визначити межі та обмеження правоздатності юридичної особи;
- з'ясувати зміст, межі та обмеження дієздатності юридичної особи;
- визначити сутність правочиноздатності юридичної особи та способи її реалізації;
- визначити сутність деліктоздатності юридичної особи та способи її реалізації.

Об'єктом дослідження є правосуб'єктність учасників цивільних правовідносин як передумова виникнення та розвитку суспільних відносин.

Предметом дослідження є правосуб'єктність юридичної особи.

Методи дослідження. У процесі дослідження було використано загальнонаукові (діалектичний, формально-логічний, соціологічний тощо) та спеціальні методи дослідження (історично-правовий, порівняльно-правовий тощо). Діалектичний та історично-правовий методи дослідження дали можливість дослідити розвиток вчень про зміст і види категорії «правосуб'єктність» (підрозділ 1.1), про виникнення і припинення правоздатності та дієздатності юридичної особи (підрозділ 1.3). Соціологічний метод використовувався для аналізу та узагальнення емпіричного матеріалу за обраною тематикою (підрозділи 1.2, 2.1, 3.1). Формально-логічний метод використовувався для формулювання основних теоретичних понять і висновків щодо ознак та змісту правоздатності юридичної особи, а також розуміння її правочиноздатності та деліктоздатності (підрозділи 2.1, 3.2, 3.3). Порівняльно-правовий метод дослідження застосовувався під час аналізу цивільного законодавства України та іноземних держав (Англії, США, Франції, Німеччини, Швейцарії та ін.) щодо правового забезпечення правосуб'єктності юридичної особи та для обґрунтування пропозицій з удосконалення чинного законодавства України у цій сфері (розділи 1, 2, 3). Метод системного аналізу дав змогу визначити цивільно-правову відповідальність юридичної особи та відмежувати її від відповідальності членів (учасників, акціонерів) та органів (посадових осіб) такої організації (підрозділ 3.3).

Науково-теоретичне підґрунтя виконаного дисертаційного дослідження становлять праці фахівців у галузі цивільного та корпоративного права, загальної теорії держави і права, інших галузевих правових наук. Положення та висновки дисертації ґрунтуються на нормах Конституції України, ЦК України, інших нормативно-правових актів, які регулюють відносини щодо набуття та здійснення правосуб'єктності юридичними особами. Інформаційною та емпіричною основою дослідження є узагальнення правозастосовної практики, довідкові видання, статистичні матеріали.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційне дослідження є кваліфікаційною науковою працею, в якій

запропоновано доктринальні підходи до визначення загальних положень про правосуб'єктність юридичної особи, її складові елементи та порядок їх реалізації у рамках цивільних правовідносин. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових наукових положень та висновків, запропонованих особисто здобувачем.

Вперше:

- обґрунтовано, що призначення категорії правосуб'єктності юридичної особи як загальної передумови участі в цивільних правовідносинах полягає в тому, що за своєю роллю в механізмі правового регулювання така правосуб'єктність виступає як засіб фіксації можливості участі юридичної особи у цивільних правовідносинах – визнання за нею здатності бути носієм суб'єктивних прав та обов'язків, визначає закріплюване нормами права її загальне правове становище;

- аргументовано доцільність виділення трьох критеріїв окреслення меж цивільної правоздатності юридичної особи: предмет цивільного права; природа самих прав (обов'язків), які можуть належати організації; легітимізація меж цивільної правоздатності юридичної особи;

- запропоновано розуміння того, що ліцензування, встановлення виключних видів діяльності, інші чинники мають розглядатися як встановлення певних меж дієздатності, а не правоздатності юридичної особи;

- обґрунтовано, що недобросовісна і нерозумна дія (бездіяльність) автоматично замінюють собою протиправний характер правопорушення і вину посадової особи юридичної особи, що спрощує доведення складу, необхідного для притягнення таких осіб до цивільно-правової відповідальності за боргами юридичної особи;

- аргументовано, що конструкція підприємницьких юридичних осіб передбачає побудову їх відповідальності в цивільному обороті на засадах ризику, у той час як відповідальність членів органів перед товариством будується на засадах вини.

Удосконалено:

- визначення правоздатності як абстрактної категорії. Запропоновано розглядати її як штучну категорію, що залишається незмінною і рівною як за змістом, так і за обсягом, для певної категорії суб'єктів, зокрема, юридичних осіб;

- поняття принципу вини у поведінському тлумаченні, який встановлено як обов'язковий елемент складу цивільного правопорушення та такий, що може застосовуватися щодо юридичної особи в будь-яких ситуаціях;

- розуміння того, що з метою ефективної організації роботи виконавчих органів юридичної особи у статуті доцільно визначити характер здійснення повноважень декількох директорів – спільний чи відокремлений (різний). Цим визначатиметься і юридична відповідальність цих осіб за діяльність в інтересах товариства, оскільки на них поширюватимуться умови цивільно-правової відповідальності, передбачені для членів органів управління юридичних осіб;

– положення про те, що недієздатність юридичної особи може мати місце з декількох підстав, які можна поділити на суб'єктивні та об'єктивні, в результаті настання яких юридична особа повністю або тимчасово втрачає можливість брати участь у цивільному обороті. У цьому разі йдеться про те, що відсутньою взагалі (тимчасово) або повністю недієздатною є особа, яка виконувала обов'язки органу юридичної особи та набувала для останньої права та обов'язки.

Дістали подальшого розвитку:

– положення про те, що наявність у юридичної особи правосуб'єктності допускає наявність у неї правоздатності, дієздатності (у тому числі правочиноздатності та деліктоздатності) та інших елементів правосуб'єктності, які такий суб'єкт отримує в результаті наділення його правами та обов'язками відповідно до норм цивільного законодавства. Поєднання всіх цих складових означає, що юридична особа, яка володіє ними, є суб'єктом цивільного права;

– положення про те, що цивільна правоздатність юридичних осіб виникає та припиняється з моменту внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру. При цьому момент виникнення та припинення цивільної дієздатності юридичної особи не збігається в часі з моментом виникнення та припинення її правоздатності, оскільки цивільна дієздатність юридичної особи в ряді випадків виникає після вчинення дій, пов'язаних отриманням дозвільних документів – ліцензій, акредитаційних документів чи квот (без отримання яких відповідною діяльністю займатися не можна);

– положення про те, що дієздатність юридичної особи відрізняється від дієздатності фізичної особи: а) вона пов'язана не з фізіологічними якостями, як у людини (наприклад, вік, шкідливі звички тощо); б) дієздатність юридичної особи може виявлятися лише на деяких етапах її існування; в) обмеження дієздатності юридичної особи у більшості випадків пов'язане з обмеженням її правоздатності;

– положення, відповідно до якого обмеження цивільної правоздатності юридичної особи може здійснюватися лише за рішенням суду. Мета та види діяльності, так само як і ліцензування, такими обмеженнями не є;

– положення про закріплення у законодавстві декількох моделей реалізації юридичною особою правочиноздатності: або через систему своїх органів, залежно від виду юридичної особи, або через учасників (осіб) у випадках, установлених законом, або через своїх працівників.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки та пропозиції, зроблені в дисертації, можуть бути використані у:

– науково-дослідній діяльності – у подальшому розробленні загальнотеоретичних положень про правосуб'єктність юридичних осіб як суб'єктів цивільних правовідносин;

– правотворчості – з метою вдосконалення цивільного законодавства України щодо визначення правосуб'єктності юридичних осіб, її складових елементів, а також підстав, умов і форм відповідальності юридичних осіб та їх учасників у сфері цивільних правовідносин;

– правозастосуванні – для вдосконалення практики застосування цивільного законодавства, що регламентує особливості правосуб'єктності юридичних осіб як учасників цивільних правовідносин;

– освітньому процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Цивільне право», «Сучасні проблеми цивільного права», а також при підготовці відповідних навчальних посібників, підручників тощо.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження оприлюднено на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях і круглих столах: «Актуальні проблеми приватного права» (Харків, 14 лютого 2018 р.); «Проблеми цивільного права та процесу» (Харків, 25 травня 2018 р.); «Корпоративне право України та країн Європейського Союзу: новели законодавства» (Івано-Франківськ, 5–6 жовтня 2018 р.); «Юридична осінь 2018 року» (Харків, 14 листопада 2018 р.).

Публікації. Результати дослідження відображено у п'яти наукових статтях, з яких чотири опубліковано у наукових фахових виданнях, визначених МОН України, одна – у науковому періодичному виданні іншої держави, та тезах чотирьох виступів на науково-практичних конференціях, круглих столах.

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями. Дисертація складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що об'єднують 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та одного додатка. Загальний обсяг дисертації становить 238 сторінок, з них основного тексту – 192 сторінки. Список використаних джерел – 34 сторінки (347 найменувань). Додаток налічує 2 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації, визначено її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, встановлено мету дослідження, його завдання, об'єкт, предмет, методи, розкрито наукову новизну та практичне значення результатів дослідження, наведено відомості про апробацію результатів дослідження та публікації автора за темою дисертації, зазначено структуру дисертації та її загальний обсяг.

Розділ 1 «Загальні положення про правосуб'єктність юридичної особи» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 «*Поняття, зміст і види категорії «правосуб'єктність»*» проаналізовано загальнотеоретичне визначення правосуб'єктності та встановлено, що абстрактну сторону правосуб'єктності виражає правоздатність. Вона зустрічається в усіх суб'єктів цивільного права як наслідок, це ознака однорідності. Проте за елементами дієздатності суб'єкти цивільного права відрізняються. Їх можна визначити як якості. Правові кількості і правові якості породжують правові заходи можливого становища суб'єктів цивільного права у праві і цивільних правовідносинах.

Цивільна правосуб'єктність як категорія, що узагальнює правоздатність та дієздатність, проявляє себе в абстрактних правових можливостях, а також можливостях самотійного здійснення цивільних прав та обов'язків суб'єктів права. Правосуб'єктність, поєднуючи їх, є необхідною передумовою володіння суб'єктивними правами. Саме завдяки правосуб'єктності суб'єкти права можуть співвіднести свої правові можливості й вирішити питання про юридичну дійсність прав та обов'язків, що набуваються в майбутньому. Правосуб'єктність виражає ймовірність розвитку правового становища кожного окремого суб'єкта цивільного права.

Призначення категорії правосуб'єктності юридичної особи як загальної передумови участі в цивільних правовідносинах полягає в тому, що за своєю роллю в механізмі правового регулювання така правосуб'єктність виступає засобом фіксації (закріплення) можливості участі юридичної особи в цивільних правовідносинах – визнання за нею здатності бути носієм суб'єктивних прав та обов'язків, визначає закріплене нормами права її загальне правове становище.

У підрозділі 1.2 «Юридична особа як учасник цивільних відносин» доведено, що серед всіх існуючих проблем інституту юридичної особи, що потребують вирішення, у контексті визначення правосуб'єктності юридичної особи як учасника цивільних правовідносин слід звернути увагу на два основні аспекти:

1) правосуб'єктність юридичних осіб публічного права в рамках цивільних правовідносин. Для цього законодавець має чітко визначити особливості правосуб'єктності таких осіб, їх видову гамму, сферу діяльності та управління. В іншому ж випадку потреба у виокремленні юридичних осіб публічного права, порівняно з юридичними особами приватного права, у рамках цивільних правовідносин просто не матиме сенсу;

2) визнання органів юридичної особи учасниками цивільних правовідносин. Цивільне законодавство та переважна частина фахівців виходять із постулату про те, що органи юридичної особи не є самотійними суб'єктами. Підтримуючи наведену позицію, варто зазначити, що дійсно, слід брати за основу тезу про самотійність у розумінні суб'єктного складу саме юридичної особи, а не її органів. Проте варто зважити й на те, що склад органів становлять фізичні особи, які вже цивільним законодавством визнаються учасниками цивільних правовідносин, а відповідно мають власні інтереси, права, обов'язки тощо. Як наслідок, стверджуючи про неможливість визнання органів юридичної особи самотійними учасниками цивільно-правових зв'язків, ми часто не беремо до уваги те, що такі зв'язки виникають між юридичною особою та фізичними особами, які входять до складу її органів. Саме такі фізичні особи своїми діями набувають прав та обов'язків для юридичної особи та визначають вектор її діяльності та розвитку.

Зазначається, що сучасним українським законодавством не врегульовано особливості участі юридичних осіб публічного права з передбаченням певних засобів та гарантій прав приватної особи в цих

відносинах. Запропоновані до обговорення визначення юридичної особи публічного права як суб'єкта цивільно-правових зв'язків не є досконалыми. Як наслідок, маємо невизначеність правосуб'єктності юридичної особи публічного права, її правового становища та видів у рамках цивільних правовідносин та співвідношення з юридичними особами приватного права.

У підрозділі 1.3 «Виникнення та припинення правоздатності та дієздатності юридичної особи» виявлено, що, по-перше, цивільна правоздатність юридичних осіб виникає та припиняється з моменту внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру; по-друге, момент виникнення та припинення цивільної дієздатності юридичної особи не збігається в часі з моментом виникнення та припинення її правоздатності, на що вказує ціла низка положень чинного законодавства; по-третє, цивільна дієздатність юридичної особи в ряді випадків виникає після вчинення дій, пов'язаних з отриманням дозвільних документів – ліцензування, акредитація чи квотування, оскільки без отримання необхідних дозволів з боку уповноважених державних органів цією діяльністю займатися не можна (наприклад, ч. 3 ст. 68 ЦК України, де встановлено, що окремими видами діяльності, перелік яких визначається законом, юридична особа може займатися лише після одержання спеціального дозволу (ліцензії)).

Якщо розглядати питання співвідношення загальної правосуб'єктності юридичної особи і вимоги закону про необхідність отримання ліцензії, то, на наш погляд, у цьому разі йдеться саме про обсяг правосуб'єктності юридичної особи. З моменту отримання ліцензії на здійснення певного виду діяльності обсяг правосуб'єктності цієї юридичної особи збільшується, і здійснення ліцензованого виду діяльності буде охоплюватися змістом її правосуб'єктності.

Розділ 2 «Правоздатність юридичної особи» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Поняття, ознаки, зміст та особливості правоздатності юридичної особи як учасника цивільних відносин» обґрунтовано, що ліцензування, встановлення виключних видів діяльності, інші чинники мають розглядатися як встановлення певних меж дієздатності, а не правоздатності. Причому, такий висновок є виправданим та повністю узгоджується зі співвідношенням цих понять та їх розумінням для фізичних осіб.

Встановлено, що в юридичній літературі традиційною (навіть пріоритетною) є точка зору, за якою, на відміну від фізичних осіб, у юридичних осіб правоздатність і дієздатність виникають і припиняються одночасно. При цьому стверджується, що існують вони нерозривно. Їх зв'язок здається настільки тісним, що деякі автори навіть не вважають за доцільне розглядати дієздатність юридичної особи окремо. Разом з тим, подібний підхід заслуговує критичного ставлення. Незважаючи на те, що ці правові категорії взаємозалежні та сукупно утворюють правосуб'єктність юридичної особи, вони не є тотожними. Їх обсяг поставлено в залежність від

різних умов, що пов'язано, у тому числі, з виникненням та припиненням відповідних правових категорій.

У підрозділі 2.2 «*Межі та обмеження правоздатності юридичної особи*» встановлено, що існує три критерії окреслення меж цивільної правоздатності юридичної особи. Один із критеріїв визначення меж цивільної правоздатності окреслюється предметом цивільного права, а саме: здатністю мати лише цивільні права та обов'язки. І в межах цивільної правоздатності – це можуть бути всі особисті немайнові права та майнові права. Другим критерієм визначення меж цивільної правоздатності юридичної особи є природа самих прав (обов'язків). Тому, за ними (за межами) знаходяться ті права (обов'язки), які можуть належати лише людині. Третім критерієм визначення меж цивільної правоздатності юридичної особи є легітимізація таких меж, яка зазвичай проводиться за суб'єктним складом. При цьому, навіть серед юридичних осіб загальні межі їх правоздатності можуть відрізнятися.

Обмеження цивільної правоздатності юридичної особи може здійснюватися лише за рішенням суду. Межі правоздатності – це легальні рамки того, які цивільні права та обов'язки потенційно може мати учасник цивільних відносин. Порівняння обсягу цивільної правоздатності, яку має людина та організація, дозволяє стверджувати, що остання нездатна, в силу природних властивостей, мати ряд особистих немайнових і майнових прав. Разом з тим, як можна помітити, межі майнової правоздатності окреслені не лише природними властивостями самої юридичної особи, а й спрямуванням того чи іншого права на забезпечення природного існування суб'єкта.

Одним із критеріїв визначення меж цивільної правоздатності юридичної особи є природа самих прав (обов'язків), тому за ними (межами) знаходяться ті права (обов'язки), які можуть належати лише людині. Іншим критерієм є легітимізація таких меж, яка зазвичай проводиться за суб'єктним складом (наприклад, ст. 1177 ЦК України передбачено право на відшкодування шкоди особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення).

Розділ 3 «Дієздатність юридичної особи» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «*Зміст, межі та обмеження дієздатності юридичної особи*» встановлено, що дієздатність юридичної особи відрізняється від дієздатності фізичної особи: а) вона пов'язана не з фізіологічними якостями, як у людини (наприклад, вік, шкідливі звички тощо); б) дієздатність юридичної особи може проявлятися лише на деяких етапах її існування; в) обмеження дієздатності юридичної особи в більшості випадків пов'язане з обмеженням її правоздатності.

Доводиться, що основними елементами дієздатності юридичної особи є:

1) правочиноздатність юридичної особи, яка визначається як здатність такої особи бути стороною правочину, в тому числі й здатність самостійно вчиняти правочини. Правочиноздатність юридичної особи здійснюється від її

імені на підставі відповідних повноважень або органом такої організації, або її учасником (за допомогою інституту представництва);

2) деліктоздатність юридичної особи як її здатність відповідати за власними зобов'язаннями або за зобов'язаннями, що виникли внаслідок завдання шкоди такою особою.

Стверджується, що лише закон як правовий засіб регламентації обмежень цивільних прав юридичних осіб здатний не допустити свавілля при встановленні відповідних обмежень і стає перепорою на шляху неправомірного звуження прав юридичних осіб, що піддаються обмеженням.

У підрозділі 3.2 «Правочиноздатність юридичної особи та способи її реалізації» звертається увага на те, що законодавство закріплює декілька моделей реалізації юридичною особою правочиноздатності: або через систему своїх органів, залежно від виду юридичної особи, або через учасників (осіб) у випадках, установлених законом, або через своїх працівників.

Зазначено, що державні та комунальні установи, казенні підприємства, комунальні підприємства, будучи юридичними особами, правове регулювання яких виведено за межі ЦК України, не є власниками майна. Вони є суб'єктами інших майнових прав: комунальні підприємства – господарського відання; казенні підприємства, державні та комунальні установи – оперативного управління. Їм передається відповідно державне або комунальне майно. Іншими джерелами формування їх майна є кошти та інше майно, одержані від реалізації продукції (робіт, послуг); цільові кошти, виділені з Державного бюджету України та відповідно місцевих бюджетів; кредити банків; інші джерела, не заборонені законом. Якщо така організація не визнається власником, а має майно на праві оперативного управління, то, відповідно, й коло її можливостей щодо укладення з таким майном правочинів є вузьчим, ніж права суб'єкта права власності та господарського відання. Наприклад, відповідно до ч. 4 ст. 77 ГК України, суб'єкт права оперативного управління (казенне підприємство) не має права відчужувати або іншим способом розпоряджатися закріпленим за ним майном, що належить до основних фондів, без попередньої згоди органу, до сфери управління якого воно входить.

В окремих випадках питання розпорядження майном та можливості укладення правочинів хоч і віднесені до повноважень органів юридичної особи (наприклад, профспілки), але цими органами визнаються загальні збори, конференції, з'їзди тощо, тобто вищі, а не виконавчі органи. Підтримано висловлену в юридичній літературі тезу про те, що звертає на себе увагу й небезспірний вираз, що ці органи профспілок управляють майном цих організацій «від імені членів профспілки», хоча цілком зрозуміло, що тут відносини представництва виникати не можуть.

У підрозділі 3.3 «Деліктоздатність юридичної особи та способи її реалізації» встановлено, що вина юридичної особи як суб'єкта цивільно-правової відповідальності є її власною виною, а не виною її учасників, органів (працівників) чи інших осіб. Цивільні права та обов'язки належать

юридичній особі, яка володіє правосуб'єктністю, зміст якої не співпадає і не зводиться до правосуб'єктності фізичних осіб, які діють від її імені в цивільному обороті. Будучи повноправним учасником цивільно-правових зв'язків, юридична особа самостійно несе відповідальність за свою вину, тобто за власну поведінку, яка порушує права та законні інтереси інших суб'єктів. Принцип вини у поведінському тлумаченні встановлено як обов'язковий елемент складу цивільного правопорушення, і може застосовуватися щодо юридичної особи в будь-яких ситуаціях. Той факт, що від імені юридичної особи виступають конкретні фізичні особи як посадові особи, не змінює самостійного характеру волі, поведінки та відповідальності юридичної особи за свої дії в цивільних правовідносинах.

Пропонується з метою ефективної організації роботи виконавчих органів у статуті доцільно визначити характер здійснення повноважень декількох директорів – спільний чи відокремлений (різний). Цим буде визначатися і юридична відповідальність цих осіб за діяльність в інтересах товариства, оскільки на них поширюватимуться умови цивільно-правової відповідальності, передбачені для членів органів управління юридичних осіб. При спільному здійсненні повноважень декількома директорами відповідальність буде солідарною, а при відокремленому – індивідуальною.

Сучасний етап розвитку цивільного законодавства і правової доктрини свідчить про дуалізм розуміння вини юридичної особи. Основна проблема полягає в тому, що і законодавець, і вчені використовують різні критерії для обґрунтування позиції про визнання «персональної» вини самої юридичної особи як самостійного учасника цивільно-правових зв'язків або відмови від цього та визнання вини учасників чи органів юридичної особи у випадках, коли вони діють з перевищенням повноважень наданих їм установчими документами або виданою довіреністю на вчинення юридично значущих дій від імені юридичної особи. Такі критерії можна поділити на дві групи, пов'язані з: а) теоріями юридичної особи – визнання (невизнання) юридичної особи самостійним учасником цивільного обороту і б) застосуванням психологічного (суб'єктивного) підходу, що отримав назву «доктрина психічної обумовленості поведінки правопорушника» або поведінського (об'єктивного) підходу, що отримав назву «доктрина об'єктивно можливої турботливості і обачності у поведінці учасника цивільних правовідносин».

ВИСНОВКИ

У дисертації запропоновано теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає у встановленні сутності та елементів правосуб'єктності юридичної особи як учасника цивільних правовідносин, визначенні меж та обмежень її право- та дієздатності. Вирішуються питання таких складових елементів дієздатності юридичної особи, як правочиноздатність та деліктоздатність, що спрямовано на визначення правового статусу юридичної особи як учасника цивільних правових зв'язків.

1. Правосуб'єктність юридичної особи – це її здатність бути суб'єктом цивільного права та учасником цивільних правовідносин. Правосуб'єктність юридичної особи свідчить про наявність у такого суб'єкта правоздатності, дієздатності (у тому числі правочиноздатності та деліктоздатності) та інших елементів правосуб'єктності, які такий суб'єкт отримує в результаті наділення його правами та обов'язками відповідно до норм цивільного законодавства.

2. Норми ЦК України дозволяють стверджувати про розширення змісту цивільної правосуб'єктності юридичних осіб, про що свідчить цивільне законодавство України та цивілістична доктрина. Це проявляється в закріпленні за юридичними особами як учасниками цивільних правовідносин широкого спектру як майнових, так і особистих немайнових прав.

3. Сучасним українським законодавством не врегульовано особливості участі юридичних осіб публічного права з передбаченням певних засобів і гарантій прав приватної особи в цих відносинах. Як наслідок, маємо невизначеність правосуб'єктності юридичної особи публічного права, її правового становища та видів у рамках цивільних правовідносин і співвідношення з юридичними особами приватного права.

4. Правоздатність як здатність мати цивільні права та обов'язки є абстрактною категорією, має штучний характер і залишається незмінною та стабільною як за змістом, так і за обсягом, для юридичних осіб. Правоздатність ніяк не пов'язана з діями організації, встановлюється та фіксується державою, їй не кореспондує чий-небудь обов'язок та вона не має об'єкта. Це дозволяє відокремити її від суб'єктивних цивільних прав та обов'язків. Правоздатність становить соціально-юридичну властивість, якість суб'єкта й визначає характер та обсяг прав (обов'язків), які може мати той чи інший суб'єкт.

5. Існує три критерії окреслення меж цивільної правоздатності юридичної особи. Перший – предмет цивільного права (здатність мати лише цивільні права та обов'язки; і в межах цивільної правоздатності це можуть бути всі особисті немайнові права та майнові права). Другий – природа самих прав (обов'язків) (тому за ними (за межами) знаходяться ті права (обов'язки), які можуть належати лише людині). Третій – легітимізація таких меж, яка зазвичай проводиться за суб'єктним складом (при цьому навіть серед юридичних осіб загальні межі їх правоздатності можуть відрізнятися).

6. Юридична особа, порівняно з обсягом цивільної правоздатності, яку має людина, не здатна, в силу природних властивостей, мати ряд особистих немайнових та майнових прав. Межі майнової правоздатності юридичної особи окреслені не лише її природними властивостями, а й спрямуванням того чи іншого права на забезпечення природного існування суб'єкта.

7. Дієздатність юридичної особи відрізняється від дієздатності фізичної особи, оскільки: а) вона пов'язана не з фізіологічними якостями, як у людини (наприклад, вік, шкідливі звички тощо); б) дієздатність юридичної особи може виявлятися лише на деяких етапах її існування; в) обмеження

дієздатності юридичної особи у більшості випадків пов'язане з обмеженням її правоздатності.

8. Дієздатність юридичної особи містить: а) правочиноздатність як здатність такої особи бути стороною правочину, в тому числі й здатність самостійно вчиняти правочини та б) деліктоздатність як здатність відповідати за власними зобов'язаннями або за зобов'язаннями, що виникли внаслідок завдання шкоди такою особою.

9. Для ефективної організації роботи виконавчих органів у статуті юридичної особи доцільно визначити характер здійснення повноважень декількох директорів – спільний чи відокремлений. Цим визначатиметься і юридична відповідальність цих осіб за діяльність в інтересах товариства, оскільки на них поширюватимуться умови цивільно-правової відповідальності, передбачені для членів органів управління юридичних осіб. При спільному здійсненні повноважень декількома директорами відповідальність буде солідарною, а при відокремленому – індивідуальною.

10. Проблема дуалізму розуміння вини юридичної особи полягає в тому, що і законодавець, і вчені використовують різні критерії її розуміння. Такі критерії можна поділити на дві групи, пов'язані з: а) теоріями юридичної особи – визнання (невизнання) юридичної особи самостійним учасником цивільного обороту і б) застосуванням психологічного (суб'єктивного) підходу, що отримав назву «доктрина психічної обумовленості поведінки правопорушника» або поведінського (об'єктивного) підходу, що отримав назву «доктрина об'єктивно можливої турботливості і обачності у поведінці учасника цивільних правовідносин».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Артикуленко О. В. Правосуб'єктність юридичної особи: сучасні виклики та невирішені питання. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 238–242.
2. Артикуленко О. В. Зміст категорії «правосуб'єктність» юридичної особи: проблемні питання та шляхи вирішення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 3. Том. 1. С. 71–75.
3. Артикуленко О. В. Теоретичні аспекти правоздатності юридичної особи. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 5–9.
4. Артикуленко О. В. Співвідношення понять «правоздатність» та «дієздатність» у правосуб'єктності юридичної особи. *Європейські перспективи*. 2018. № 3. С. 131–136.
5. Артикуленко А. Дискуссионные вопросы вины юридического лица. *Leges si viata*. 2018. № 12. С. 8–12.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Артикуленко О. В. Правоздатність юридичної особи. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 96-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 14 лют. 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 309–310.

7. Артикуленко О. В. Окремі питання правоздатності юридичних осіб у цивільному праві України. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (Харків, 25 трав. 2018 р.) / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2018. С. 309–311.

8. Артикуленко О. В. Проблемні питання визначення змісту категорії «правосуб'єктність» юридичної особи. *Корпоративне право України та країн Європейського Союзу: новели законодавства* : зб. наук. праць за матеріалами XVI Міжнар. наук.-практ. конф. (5–6 жовт. 2018 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2018. С. 8–14.

9. Артикуленко О. В. Деякі питання відповідальності учасників юридичної особи за її боргами. *Юридична осінь 2018 року* : зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників всеукр. наук. конф. молодих вчених та студентів (Харків, 14 лиспоп. 2018 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого: Мадрид, 2018. С. 246–248.

АНОТАЦІЯ

Артикуленко О. В. Правосуб'єктність юридичної особи. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2018.

У дисертації обґрунтовано, що призначення категорії правосуб'єктності юридичної особи як загальної передумови участі в цивільних правовідносинах полягає в тому, що за своєю роллю в механізмі правового регулювання така правосуб'єктність виступає як засіб фіксації можливості участі юридичної особи в цивільних правовідносинах – визнання за нею здатності бути носієм суб'єктивних прав та обов'язків, визначає закріплене нормами права її загальне правове становище.

Аргументовані положення про те, що наявність у юридичної особи правосуб'єктності допускає наявність у неї правоздатності, дієздатності (у тому числі правочиноздатності та деліктоздатності) та інших елементів правосуб'єктності, які такий суб'єкт отримує в результаті наділення його правами та обов'язками відповідно до норм цивільного законодавства.

Поєднання всіх цих складових означає, що юридична особа, яка володіє ними, є суб'єктом цивільного права.

У дисертації зазначається, що сучасним українським законодавством не врегульовано особливості участі юридичних осіб публічного права з передбаченням певних засобів та гарантій прав приватної особи в цих відносинах. Як наслідок, маємо невизначеність правосуб'єктності юридичної особи публічного права, її правового становища та видів у рамках цивільних правовідносин та співвідношення з юридичними особами приватного права.

Ключові слова: юридична особа, правосуб'єктність, правоздатність, дієздатність, правочиноздатність, деліктоздатність, органи юридичної особи, учасники юридичної особи, акціонери, члени юридичної особи, посадові особи, межі прав, обмеження прав, відповідальність.

АННОТАЦІЯ

Артикуленко А. В. Правосуб'єктність юридического лица. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2018.

В диссертации обосновывается назначение категории правосуб'єктности юридического лица как общей предпосылки участия в гражданских правоотношениях. Оно состоит в том, что по своей роли в механизме правового регулирования такая правосуб'єктность выступает как средство фиксации возможности участия юридического лица в гражданских правоотношениях – признании за ним способности быть носителем субъективных прав и обязанностей, определяет закрепляемое нормами права его общее правовое положение.

Дополнено определение правоспособности как абстрактной категории. Предложено рассматривать ее как искусственную категорию, остающуюся неизменной как по содержанию, так и по объему, для определенной категории субъектов – юридических лиц. Доказана целесообразность выделения трех критериев определения пределов гражданской правоспособности юридического лица. Первый – предмет гражданского права (способность иметь только гражданские права и обязанности; и в пределах гражданской правоспособности – это могут быть все личные неимущественные права и имущественные права). Второй – природа самих прав (обязанностей) (поэтому, за ними (за пределами) находятся те права (обязанности), которые могут принадлежать только человеку). Третий – легитимизация таких пределов, обычно осуществляемая по субъектному составу (при этом, даже среди юридических лиц общие пределы их правоспособности могут отличаться).

В диссертации получили дальнейшее развитие положения о том, что наличие у юридического лица правосуб'єктности допускает наличие у него

правоспособности, дееспособности (в том числе сделкоспособности и деликтоспособности) и других элементов правосубъектности, которые такой субъект получает в результате наделения его правами и обязанностями в соответствии с нормами гражданского законодательства. Соединение всех этих составляющих элементов обозначает, что юридическое лицо, обладающее ими, является субъектом гражданского права.

Усовершенствовано понятие принципа вины в поведенческом понимании, который автор определяет как обязательный элемент состава гражданского правонарушения, и такой, который может использоваться в отношении юридического лица в каких-либо ситуациях. Тот факт, что от имени юридического лица выступают конкретные физические лица как должностные лица, не изменяет самостоятельного характера воли, поведения и ответственности юридического лица за свои действия в гражданских правоотношениях.

Определено, что недееспособность юридического лица может иметь место по нескольким основаниям, которые можно разделить на субъективные и объективные, в результате наступления которых юридическое лицо полностью либо временно теряет возможность принимать участие в гражданском обороте. В этом случае речь идет о том, что вообще отсутствует (временно) либо полностью недееспособным является лицо, выполняющее обязанности органа юридического лица и приобретавшее для последнего права и обязанности.

Аргументировано, что юридическое лицо, в сравнении с объемом гражданской правоспособности, который имеет человек, не способно, в силу природных качеств, иметь ряд личных неимущественных и имущественных прав. Пределы имущественной правоспособности юридического лица очерчены не только его природными качествами, но и направлением того либо иного права на обеспечение природного существования субъекта.

В диссертации указывается, что современным украинским законодательством не урегулированы особенности участия юридических лиц публичного права с определением конкретных средств и гарантий прав частного лица в таких отношениях. Отсюда неопределенность правосубъектности юридического лица публичного права, его правового положения и видов в рамках гражданских правоотношений и соотношения с юридическими лицами частного права.

Доказано, что дееспособность юридического лица отличается от дееспособности физического лица, поскольку: а) она связана не с физиологическими качествами, как у человека (например, возраст, вредные привычки и т.д.); б) дееспособность юридического лица может проявляться только на некоторых этапах его существования; в) ограничение дееспособности юридического лица в большинстве случаев связано с ограничением его правоспособности.

Указывается, что дееспособность юридического лица содержит: а) сделкоспособность как способность такого лица быть стороной сделки, в том числе и способность самостоятельно совершать сделку и

б) деликтоспособность как способность отвечать по собственным обязательствам либо по обязательствам, возникшим вследствие причинения вреда таким лицом.

В диссертационном исследовании для эффективной организации работы исполнительных органов предлагается в уставе юридического лица определить характер осуществления полномочий нескольких директоров – общий либо разделенный. Этим будет определяться и юридическая ответственность таких лиц за деятельность в интересах общества, поскольку на них будут распространяться условия гражданско-правовой ответственности, предусмотренные для членов органов управления юридических лиц. При общем осуществлении полномочий несколькими директорами ответственность будет солидарной, а при разделенном – индивидуальной.

Ключевые слова: юридическое лицо, правосубъектность, правоспособность, дееспособность, сделкоспособность, деликтоспособность, органы юридического лица, участники юридического лица, акционеры, члены юридического лица, должностные лица, пределы прав, ограничения прав, ответственность.

SUMMARY

Artykulenko O. V. Legal Personality of a Legal Entity. – *Qualifying scientific work as the manuscript.*

The thesis for a candidate's degree in the specialty 12.00.03 – civil law and civil procedure; family law; international private law. – Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2018.

The author of the dissertation has substantiated that the purpose of the category of legal personality of a legal entity as a general precondition for the participation in civil legal relations is that such legal personality in its role in the mechanism of legal regulation acts as a mean of recording the possibility of a legal entity's participation in civil legal relations – recognition of the ability to be the bearer of subjective rights and responsibilities, defines its general legal status established by the norms of law.

The author has stated that provisions about the presence of legal personality within a legal entity allows for the availability of passive capacity, dispositive legal capacity (including the ability to execute civil transactions and passive dispositive capacity) and other elements of legal personality that such a subject receives as a result of granting it with the rights and responsibilities in accordance with the norms of civil law. The combination of all these components means that a legal entity that owns them, is the subject of civil law.

The author of the dissertation has noted that modern Ukrainian legislation does not regulate the peculiarities of the participation of legal entities of public law with the provision of certain means and guarantees of the rights of a private person in these relations. As a result, we have uncertainty about legal personality of a

legal entity of public law, its legal status and types within the framework of civil legal relations and correlation with legal entities of private law.

Key words: a legal entity, legal personality, passive capacity, dispositive legal capacity, ability to execute civil transactions, passive dispositive capacity, agencies of a legal entity, participants of a legal entity, shareholders, members of a legal entity, officials, limits of the rights, restriction of the rights, liability.

Підписано до друку 20.01.2019. Папір офсетний. Друк офсетний.

Формат 60×90/16. Умов. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100 прим.

Видавець і виготовлювач

Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Л. Ландау, 27, м. Харків, 61080.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.

